Александър Ничев (София, България)

КЪМ ВЪПРОСА ЗА КОСТУРСКИЯ БЪЛГАРО-ГРЪЦКИ РЕЧНИК ОТ XVI В.

Изданието на Костурския речник, направено преди почти тридесет години от Чиро Джанели и Андре Вайан под едно подвеждащо заглавие[1], буди редица въпроси. Тук ще отбележим само факта, че речникът говори ясно и недвусмислено за българския характер на фиксирания в него диалект чрез заглавна фраза, която гласи: 'Αρχὴ ἐν βουλαρίοις ρημάτον εἰς κἴνῆ γλότα ἐρχομένη (= 'Αρχὴ ἐν βουλγαρίοις ῥημάτων εἰς κοινὴ γλῶττα ἐρχομένη). Заслужава да се каже, че в току-що посоченото под линия издание твърде много теми с отношение не пряко към интересуващия ни паметник, а към историята и описанието на кодекса, който го съдържа, са предмет на обстойни разисквания, докато тази важна заглавна фраза не се съпровожда от никакъв коментар. Във встъплението на книгата, написано от Джанели, тя се споменава само веднъж, и то съкратено (съкращението има следния вид: 'Αρχὴ . . . ῥημάτου) (с. 20). В частта, която принадлежи главно на Вайан (с. 23, 45 и сл.), фразата се привежда за пръв и последен път, без да ѝ се даде дори превод (с. 23). Този факт става особено показателен при положение, че всички останали гръцки текстове както у Джанели, така и у Вайан се превеждат. Заглавната фраза е единственият гръцки текст, който прави изключение.

Авторът на тези редове има щастливата възможност да работи в продължение почти на цял месец от началото на 1985 г. във Ватиканската Апостолическа библиотека. Там той се запозна с ръкописа на кодекса (сигн.: Archivio San Pietro C 152), съдържащ издадените от Джанели — Вайан текстове, и направи цветни снимки на паметника[2]. При работата си той установи, че една част от ръкописа е убягнала от вниманието на първите двама издатели. За него няма съмнение, че пропускът е случаен.

Пропуснатият текст се намира на л. 138^{v} на кодекса. Той е побран в четири колонки, поместени в най-горния край на листа. Всяка колонка съдържа по две български думи, съпроводени от гръцките им съответствия. Единствено изключение установяваме в четвъртата колонка, където първата българска дума няма гръцка успоредица.

Четирите колонки имат следното съдържание:

[I.] λόζια [= лóз'а] 'лозя,
ἀμπέλια [= ἀμπέλια]
γκρόζτγε [= грóзд'е] 'грозде'
σταφίλια [= σταφύλια]

[II.] πένιε [= пéн'е] 'пънове'
κουτζουρα [= κούτζουρα]
λοζήνι [= лозúни] 'лозови пръчки, лози'
κλίματα [= κλήματα]

[1] Un lexique macédonien du XVIe siècle. Par Ciro Giannelli. Avec la collaboration de André Vaillant. Paris, 1958.

[2] Снимките се пазят в Главното управление на архивите към Министерския съвет.

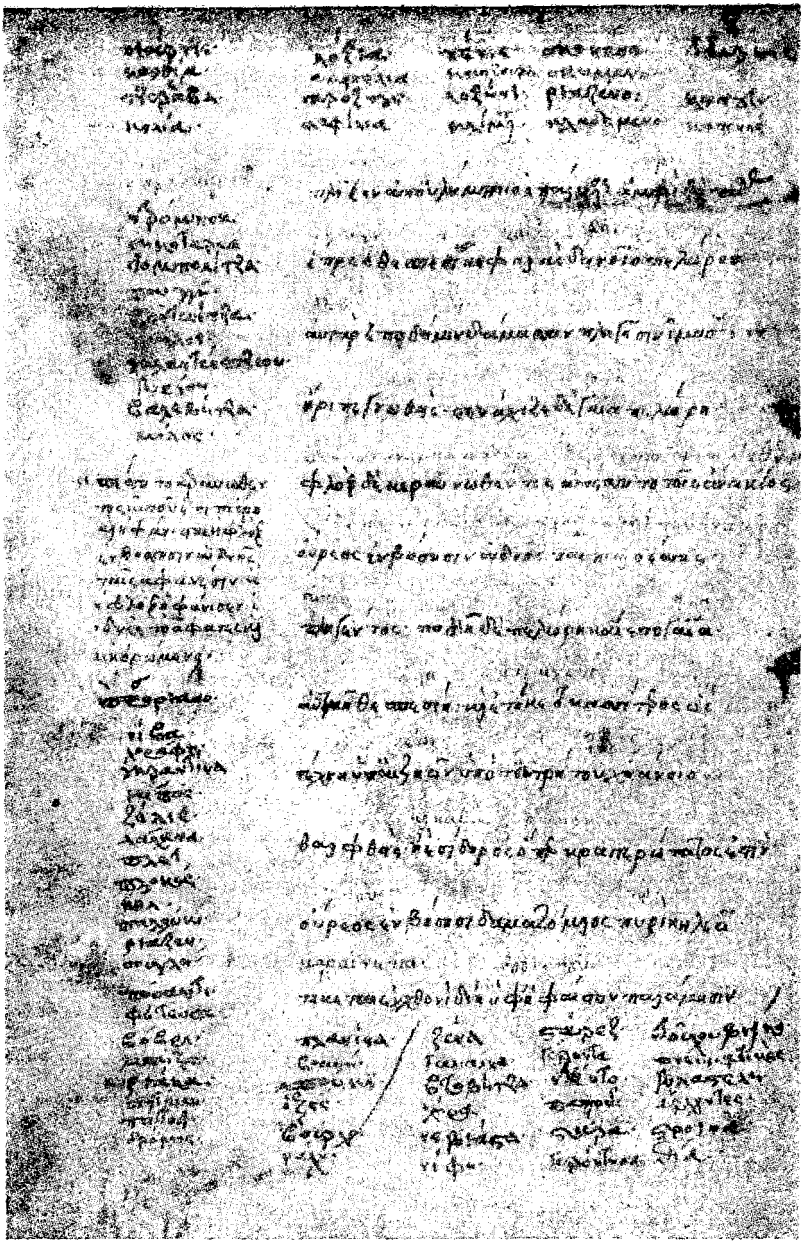

Arch. San Pietro C 152, f. 136v

[III.] σκοπάνο [= скопáно] 'изкопано'
σκαμένο [= σκαμμένο]
ριαζένο [= р'ажéно] 'рязано'
κλαδεμένο

[IV.] τούρνιε[3] [= тъ́рн'е] 'трън'
[. . .]
κάτους [= кáдуш] 'дим, пушек'
καπνός

Следователно чрез прибавката на пропуснатия текст Костурският речник се увеличава с осем български и седем гръцки думи.

Що се отнася до гръцките думи, в тях установяваме онази правописна неустановеност, която е показателна за целия речник. Тук срещаме случаи, когато *и*-звук не може да се обоснове с етимологически доводи или макар и с някакви условни правописни правила (1); когато геминатите, съобразно с произношението, се опростяват (2); когато надредни знаци (придихания, ударения) се изпущат (3). Срв.:

(1) σταφίλια вм. σταφύλια, κλίματα вм. κλήματα; другаде: σκηνή вм. σκοινί (137^{v});

(2) σκαμένο вм. σκαμμένο; другаде: ράμα вм. ράμμα (137^{v});

(3) αμπέλια вм. ἀμπέλια, κουτζουρα вм. κούτζουρα; другаде: αρκούδα вм. ἀρκούδα (136), ναφαμε вм. νὰ φᾶμε (134^{v}).

При българските текстове записвачът показва способността си да възприеме правилно думите и да ги запише задоволително. Впрочем в това отношение е показателен целият речник, което значително повишава качеството му на езиков паметник.

Пропуснатият пасаж не предлага отклонения от транскрипционните начала (доколкото тук изобщо може да се говори за начала), въплътени в останалите части на речника: *ж* се предава чрез ζ, срв. ριαζένο; *ш* (от *ж*) — чрез σ, срв. κάτους, *ър* — чрез ουρ, срв. τούρνιε.

Във фонетично отношение заслужава внимание означението на палатализацията. В едни случаи тя се изразява с помощта на *и*-звук, съпроводен от гласна, срв. λόζια, πένιε; в друг случай съгласната се палатализира с помощта на съчетанието γε (= *йе*)[4]. Несъмнено нееднаквото означаване на палатализацията подсказва, че степента ѝ в различните случаи е различна. Впрочем ясно е a priori, че различните звукове не се поддават на една и съща степен на палатализация. Очевидно между омекчаването на *д* в *гро́зд'е* и на *з* в *ло́з'а* или на *н* в *пе́н'е* има разлика. В облика *гроздʼе* съзираме една близост до стб. гроздьи, той не е преминал към покъсните и днешни *гроз'е* и *гройз'е*. Също така една ниска степен на палатализация характеризира *пе́н'е*, което е по-скоро *пе́нйе*. Но ние не сме в състояние да определим с апаратурна точност тая степен, тъй като в случая става въпрос за фонетични явления отпреди четиристотин години. Ние говорим — и може би с право — за невъзможност дори при факта, че днешните македонски говори предлагат предостатъчно примери за споменатата разностепенна палатализация[5].

---

[3] След като е написал τούρνιε, но със зацапано и почти нечетливо ου, записвачът е прибавил над думата лигатурата ȣ.

[4] Аналогичен транскрипционен случай у Даниил е Γερεπήτζατα (= *Йеребицата*) (5, 26) = Ничев, А. „Четириезичният речник" на Даниил. Гръцка и българска част. — ГСУ, ФЗФ, 70, 2, 1976, С., 1977, с. 123).

[5] Но както в тая статия, така и в подготвеното от нас издание на паметника ние уеднаквяваме случаите, правейки току-що направената уговорка, че нямаме възможност да определим разностепенността на палатализацията.

Разглежданият пасаж увеличава с още един примерите, в които стб. ѣ преминава в *'а*, срв. *р'ажéно* (< стб. ρѣзати). Понеже тук също трябва да стане дума за палатализация, нека кажем, че тя, както изглежда, не е много силна по отношение на *р*. Това може да се засвидетелства от други примери от речника, срв. βνάτρα, поправено на βνάτρια (137^{v}) τζεράβα, поправено на τζερεάβα (138^{v}).

В случая с *кáдуш (= кáд-уш)* едва ли може да се говори за морфема *>уш*, различна от известната днес *-еш (<-еж)* в *кáдеш (<*кадеж)*. Трябва да приемем, че тук е налице редукция на *е*, което се намира в слабо положение.

В *скопáно* създираме случай на афереза. Следователно обликът иде от първоначално **ископáно (<*изкопáно)*. Аналогичен случай, но не в страниците на Костурския речник, а на друго място в кодекса представляват примерите *зýчил, зýчиле (<*изýчил, *изýчиле)* (130).